

Державотворчі процеси в Україні

1. Партія влади

Проголошення державної незалежності стало початком історичного процесу державотворення — переходу українського суспільства до принципово нових засад організації культурно-національного, політичного та соціально-економічного життя. Водночас треба пам'ятати, що Україна не лише будувала, а й відроджувала свою державність, яка своїми коренями сягає сивої давнини.

На початку 1990-х років основна суперечність державотворення полягала в тому, що в ролі державотворців виступили здебільшого вчорашні комуністи. Вони проголосували за незалежність не тому, що пройнялись ідеями відродження держави як захисника етнокультурної самобутності та національних інтересів українців. Державотворцями комуністи стали мимоволі, заради самозбереження та звільнення від контролю єльцинського Кремля, але не заради втілення в життя вікових ідеалів українського національно-визвольного руху.

Під тиском обурених демократичних мас з приводу причетності КПУ до спроби державного перевороту в СРСР, 30 серпня 1991 р. Президія Верховної Ради України на чолі з Л. Кравчуком ухвалила указ про заборону КПУ, а група депутатів-комуністів оголосила про саморозпуск. Проте це не означало, що вчорашня компартійно-радянська номенклатура пішла в небуття. Вона стала з того дня формально безпартійною й ... залишилася на своїх посадах.

***Партія влади** — партія, яка за умов парламентської республіки здобуває на виборах більшість та отримує право формувати уряд; у пострадянських країнах об'єднання партійного типу, що створене політичною й господарською верхівкою заради представництва своїх інтересів у політичному житті країни.*

Роль опозиції новій/старій партії влади відігравали нечисленні національно-демократичні сили. На жаль, їхня роль на початковому етапі державотворення була роллю опозиційної, а не правлячої сили. Через постійні переслідування й фізичне винищення за радянського часу національно-демократична опозиція не мала сил, щоб у серпневі дні 1991 р. знищити старий режим і взяти владу у свої руки. Для цього не вистачало й підтримки українців, суспільно-політичні погляди яких залишалися поглядами «простої радянської людини», сформованими радянською системою «комуністичного виховання».

Окремі представники націонал-демократичних сил увійшли до складу державних органів. Але вони були такими нечисленними, що стара номенклатура отримала змогу будувати Українську державу, обминаючи при

цьому наріжні камені національно-державного будівництва: відродження української культури, створення верстви дрібних господарів (середнього класу), заміна старої новою національною державною машиною.

Отже, у боротьбі й взаємодії цих політичних сил і приймали доленосні для Української держави рішення. Замість того щоб повністю демонтувати старий радянський адміністративний апарат, українська владна верхівка зберегла стару державну машину. Продовжили роботу й центральні інституції, успадковані від радянської України. Обрана в 1990 р., Верховна Рада пропрацювала до 1994 р. Продовжила свою роботу й Рада Міністрів (на чолі з В. Фокіним), змінивши лише назву на Кабінет Міністрів.

Набуло значення Міністерство закордонних справ, яке за радянського часу було невеличким комітетом. Постановами Верховної Ради й указами Президента України було підпорядковано всі військові формування, дислоковані на теренах країни. Органи КДБ було реорганізовано в Службу безпеки України (СБУ).

8 жовтня 1991 р. було запроваджено громадянство. Закон «Про громадянство України» надавав право стати громадянином України кожному, хто проживав тоді на її території. Принциповою стала норма Закону про неможливість подвійного громадянства.

Суверенне існування України потребувало й ухвалення 7 листопада 1991 р. Закону «Про державний кордон України», а в грудні Закону «Про Збройні сили України» (ЗСУ).

1 грудня 1991 р. відбулися вибори Президента України. З цього моменту в Українській державі розпочалося формування цієї принципово нової державної інституції.

Через опір радянських ретроградів лише в січні-лютому 1992 р. Верховна Рада України ухвалила закони про державні символи сучасної держави Україна: синьо-жовтий прапор, гімн «Ще не вмерла України...» і герб-тризуб великого князя київського.

Разом із символікою Українська держава змінила й офіційну ідеологію. Оцінки комуністичного минулого, ролі «старшого брата» і капіталістичного Заходу було змінено на діаметрально протилежні. Президент Л. Кравчук за основу нової державної ідеології взяв національну концепцію української історії як віковичної боротьби проти російського поневолення. Саме московським гнобленням він доводив правомірність політики відокремлення України від Росії.



Л. Кравчук під час інавгурації. Фото. 1991 р.

Намагаючись якнайдалі відійти від Москви, президент сприяв утвердженню української національної ідентичності: українській мові було надано статус державної, розпочато роботу щодо українізації державного апарату, освіти, ЗМІ. За це Л. Кравчуку довелося заплатити втратою підтримки в російськомовних південному та східному регіонах. Президент підтримав Українську православну церкву (Київського патріархату), надаючи їй перевагу перед РПЦ.

Спроба вибудувати президентську вертикаль влади. Зосередившись на питаннях державного будівництва, Л. Кравчук прагнув розширити й повноваження своєї президентської інституції. Він перетворив Адміністрацію президента на орган, подібний до Кабінету Міністрів, зі значним адміністративним апаратом і спробував вибудувати президентську вертикаль виконавчої влади. У березні 1992 р. Верховна Рада ухвалила Закон «Про представника Президента України». Представники президента отримали статус голови виконавчої влади в областях, районах, містах Києві та Севастополі. Однак «червоні директори» і регіональні лідери швидко усвідомили, що це загрожуватиме їм втратою впливу. Тривале протистояння парламенту та місцевих кланів президента завершилося в 1994 р. ліквідацією інституту представників президента. Функції виконавчої влади на місцях переходили до виконкомів рад, які очолили обрані на всенародних виборах голови відповідних рад.

Не менш складний вузол суперечностей зав'язався між президентом і Верховною Радою з приводу підпорядкування Кабінету Міністрів України та прем'єр-міністра.

2. Особливості формування багатопартійності в незалежній Україні

Після скасування монополії КПРС на владу в Україні розпочався перехід до багатопартійності. Першою партією, альтернативною КПРС, проголосила себе Українська республіканська партія (УРП), створена учасниками

Української Гельсинської групи. У березні 1992 р. відбулася конференція ОУН, яка трансформувалася в Конгрес українських націоналістів (КУН). Організацію очолила патріарх українського визвольного руху Слава Стецько (удова Ярослава Стецька). Наприкінці 1992 р. IV Всеукраїнські збори Народного Руху України проголосили про перетворення НРУ на політичну партію, яку очолив В. Чорновіл.

Усі партії національно-демократичного спрямування мали міцну ідеологічну основу. Однак їх підтримувало досить вузьке коло активних прихильників, не було міцної матеріальної підтримки від національної буржуазії, оскільки вона ще не сформувалася. На жаль, партії не мали й достатньої підтримки в суспільстві з його пострадянськими упередженнями щодо місця та ролі національно-демократичних сил в історії України. Як наслідок, протягом визначеного періоду вони не набули належного суспільного значення.



Слава Стецько



Ігор Юхновський

У політиці продовжувала домінувати стара номенклатура, яка, змінивши ідеологію та звільнившись від диктату й грабунку Москви, отримала можливості для казкового збагачення та зміцнення влади.

Це поставило українську національно-демократичну опозицію перед складним вибором: чи боротися далі проти влади вчорашніх номенклатурників-комуністів і в такий спосіб ослаблювати Українську державу, чи піти з ними на співпрацю заради зміцнення держави. Було обрано інший шлях. Створений Конгрес національно-демократичних сил оголосив про підтримку Л. Кравчука в його державотворчій діяльності. Яскраві

особистості від національно-демократичних сил отримали високі державні посади: І. Драч став міністром культури, О. Ємець — радником президента, М. Жулинський та І. Юхновський — віце-прем'єрами, Л. Лук'яненко — послом у Канаді. На жаль, вони відігравали не вирішальну роль в українській політиці. Чисельності українських національно-демократичних сил виявилось недостатньо, щоб урівноважити представників партії влади та спрямувати Україну на шлях відродження національної культури, глибоких демократичних і ринкових перетворень.

Проголошення державної незалежності посприяло формуванню нових партій. Вони зображали себе представниками громадянського суспільства, які йшли в державні органи, щоб захищати інтереси народу. Насправді, фінансово-промислові групи й олігархи створювали більшість партій, щоб, пройшовши до парламенту, захищати їхні інтереси. Так, у вересні 1991 р. в Донецьку відбувся установчий з'їзд Ліберальної партії України, яка, відповідно до потреб перших великих власників, обрала ідеологію вільної ринкової економіки.

Після заборони Комуністичної партії України, у зв'язку з її підтримкою державного перевороту ДКНС, частина комуністів заснувала Соціалістичну партію України (СПУ), яку очолив О. Мороз. Виразником інтересів колгоспної верхівки стала Селянська партія України (СелПУ). У 1993 р. відновила свою діяльність і Комуністична партія України, яку очолив П. Симоненко.

Політична боротьба 1990-х років велася між т. зв. партією влади й лівими силами. Перша утворилася переважно з колишньої компартійно-радянської номенклатури та незначних вкраплень національно-патріотичних сил, які перебували на стадії формування. Ліві сили представляли партії комуністів і соціалістів. Вони використовували невдоволення народу через труднощі перехідного періоду й нарожували своє представництво у Верховній Раді.

Протистояння в парламенті між «партією влади» і лівими спричинило виникнення партій т. зв. центристського спрямування: Трудового конгресу України, Соціал-демократичної партії (об'єднаної), Народно-демократичної партії.

Партії стали обов'язковою складовою політичної системи України внаслідок запровадження змішаної мажоритарно-пропорційної виборчої системи.

Кандидати, які не розраховували на перемогу за мажоритарною системою, могли пройти до парламенту як кандидати від партії. Оскільки закон передбачав т. зв. закриті партійні списки кандидатів (списки не оприлюднювали, за винятком першої п'ятірки), то дуже швидко, завдяки домовленостям з лідерами партій, за партійними списками до парламенту

стали проходити відверті ділки, абсолютно байдужі до національних інтересів.

Число партій протягом 1990-х років невпинно зростало й досягнуло сотні. Проте велика кількість партій ніяк не впливала на політичне життя. Багато з них функціонували як політичні клуби марнослава місцевих політиків. Такі партії реєструвалися й обмежувалися функціонуванням центральних партійних органів. Вони не наважувалися на участь у виборах, у висуванні кандидатів. Більшість з тих дрібних партій, які все-таки вели боротьбу за представництво у владі, здебільшого не отримували підтримки виборців, щоб подолати 4-відсотковий виборчий бар'єр.

Досвід, який мали рядові члени політичних партій, котрих у більшості випадків залучали до партій через вольовий тиск різноманітних керівників підприємств, установ і закладів на підлеглих, мав певне значення для здобуття політичного досвіду для представників громадянства.

3. Конституція України 1996 р.

Суспільно-політичні обставини ухвалення Конституції України. Після проголошення незалежності України продовжувала діяти конституція УРСР 1978 р. (зі змінами та доповненнями). Незалежній Україні необхідна була нова конституція. Процес її підготовки розпочався ще в 1990 р. Тоді була створена конституційна комісія, яка в травні 1991 р. подала на обговорення до Верховної Ради Концепцію Основного Закону України. Цей проект передбачав побудову в Україні президентської республіки зі всенародними виборами президента. Тоді проти міцної влади президента, яка суттєво обмежила б владу рад усіх рівнів, виступили ліві.

Протягом наступних років можновладці ніяк не могли прийти до згоди, якою за формою правління має бути Україна: президентською, парламентською чи змішаною республікою.

У 1994 р. конфлікт між гілками влади переріс у конституційну кризу. Щоб вийти з неї, між Президентом України та Верховною Радою 8 червня 1995 р. був укладений Конституційний договір, який тимчасово врегулював відносини обох гілок влади. Однак коли Конституційна комісія передала на розгляд Верховної Ради проект Основного Закону, конфлікт вибухнув з новою силою. Розгорілися дискусії не лише про розподіл повноважень, а й про форми власності, державну мову, символіку, статус Республіки Крим.

Щоб спонукати опонентів до ухвалення Конституції України, Президент України Л. Кучма попередив, що розпустить Верховну Раду, якщо конституція не буде ухвалена парламентом. Тоді він запропонує народу затвердити президентський варіант конституції шляхом референдуму.

Мажоритарна виборча система — різновид виборчої системи, за якою переможцем виборів вважається кандидат, який набрав абсолютну кваліфіковану чи відносну більшість голосів виборців округу.



Депутати висловлюють вдячність М. Сироті за роботу над Конституцією України. Фото. 1996 р.

Важливу роль у подоланні конституційної кризи відіграла Тимчасова депутатська спеціальна комісія, яку очолив депутат М. Сирота. Комісія доклала чимало зусиль, аби узгодити позиції різних фракцій та позафракційних депутатів. Останнім етапом суперечливого та довготривалого конституційного процесу стала так звана «конституційна ніч» з 27 на 28 червня 1996 р.

Основні ідеї та положення Конституції України. Вона стала не лише правовим актом, а й надзвичайно важливим політико-правовим документом, який консолідує та об'єднує суспільство навколо спільних вимог до суспільного життя. Конституція є суспільним договором між народом і державою, який визначає їхні взаємні обов'язки та права, вона закріпила визначальні засади державної політики. Насамперед найвищою соціальною цінністю визнала людину, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку. Конституція України зафіксувала норму: не людина існує заради держави, а держава функціонує заради людини, забезпечує її права та свободи. Держава визнана відповідальною перед людиною за свою діяльність. Конституція заклала підвалини для розвитку та зміцнення демократичної, соціальної та правової держави. У ній закладене положення про поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову. У такий спосіб вона продовжує демократичні традиції, закладені ще в 1710 р. в «Пактах і Конституції прав і вольностей Війська Запорозького» Пилипа Орлика.

Юридична цінність Конституції України полягає в тому, що вона, як Основний Закон держави, має найвищу юридичну силу. Усі інші закони та нормативно-правові акти приймають на її основі та мають їй відповідати. Так,

конституція стала основним джерелом законодавства й основою розвитку правової системи України.